

Het Zwart Water en de Venkoelen

EEN ONBEKEND LIBELLENGEBIED?

H.W.G. Heijligers, Stichting Natuurprojectenbureau 'De Lierelei', Godswederstraat 2, 6041 GH Roermond

Libellen zijn kenmerkende doelsoorten voor natuurgebieden en genieten tegenwoordig ruime aandacht onder een grote groep natuurliefhebbers. Opvallend genoeg zijn van een groot aantal terreinen in Limburg slechts weinig libellengegevens voorhanden, waarbij zeker oude informatie ontbreekt. Dit geldt ook voor het Zwart Water bij Venlo, voldoende aanleiding om het gebied eens nader te onderzoeken op libellen.

GEBIEDSOMSCHRIJVING

Het Zwart Water is een gevarieerd natuurgebied ten noorden van Venlo. Stichting het Limburgs Landschap heeft hier ruim 270 ha in eigendom. Het meest markante onderdeel van het Zwart Water is de Venkoelen, een oude Maasmeander die in het begin van de 19^e eeuw is ontstaan door verving [figuur 1]. De ligging in een bos veroorzaakt windstille en warme omstandigheden die leiden tot een bijzondere levensgemeenschap.

Gedurende de tweede helft van de 20^e eeuw nam de menselijke invloed op de Venkoelen toe. Daling van het omliggend grondwaterpeil door de invloed van agrarische ontwatering en het gebruik als visvijver resulteerde in verdroging en voedselverrijking en daardoor in verandering van de vegetatie langs de oevers. De van oorsprong bijzondere oevervegetatie kenmerkend voor voedselarm water, ver-

anderde in een moerasvegetatie kenmerkend voor eutroof water. Tevens was de kwaliteit van het water en de sliblaag op de waterbodem kenmerkend voor een vermeste plas. In 2001 is de Venkoelen daarom uitgebaggerd, de oevers zijn geplagd en de oude meander is afgekoppeld van het regionale afwateringssysteem. Doordat de plas nu volledig gevoed wordt door kwel en regenwater, is de voedselrijkdom van het water sterk afgenomen (STAAL & OVAA, 2006). Het uitgebaggerde slib uit de Venkoelen is gedurende een aantal jaren in depot gezet op de graslanden die ten oosten van de Venkoelen liggen. Na het weghalen van dit gronddepot in 2004 is er naast een aantal bestaande wateren een aantal nieuwe poelen en laagtes in het terrein aangelegd [figuur 2]. Op deze graslanden wordt door Stichting het Limburgs Landschap door middel van paardenbegrazing een ontwikkeling naar schrale graslanden nagestreefd.

Aan de westoever van de Venkoelen liggen uitgebreide verlandingsvegetaties waarin behalve soorten als Zompzegge (*Carex curta*), Sterzegge (*Carex echinata*) en Moeraswederik (*Lysimachia thyrsoiflora*), vooral Pitrus (*Juncus effusus*) voorkomt (HOOGVELD & GERATS, 2005). Juist deze zone vormt voor libellen een interessant leefgebied.

Naast de Venkoelen liggen iets noordelijker binnen het Zwart Water twee andere laag gelegen Maasmeanders: het Schaapsbroek en het Diepbroek. Langs de randen van de drie Maasmeanders bevinden zich opgestoven rivierduinen met daarop eiken-berkenbos. Daarnaast liggen in het Zwart Water enkele kleine heiderstanten en kleinschalige schrale graslanden met daarin een aantal (drink)poelen.

AANLEIDING EN ONDERZOEK

In 2003 is op verzoek van Stichting het Limburgs Landschap het Zwart Water, de Venkoelen en de schrale graslanden ten oosten hiervan, onderzocht op het voorkomen van amfibieën, libellen en vleermuizen (HEIJLIGERS, 2005).

FIGUUR 1

Het meest markante onderdeel van het Zwart Water wordt gevormd door de Venkoelen, een oude

FIGUUR 2

De schrale graslanden bij de Venkoelen zijn na het verwijderen van het gronddepot uit de Venkoelen in 2004 grotendeels heringericht (foto: H. Heijligers).

Het doel van dit onderzoek was meerledig. Over het gebied zelf was van een aantal soortgroepen weinig tot niets bekend. Daarnaast vormde de herinrichting een goede aanleiding om de faunistische waarde van het gebied in kaart te brengen. Het 75-jarig jubileum van Stichting het Limburgs Landschap was aanleiding om in 2006 het gebied opnieuw te bezoeken. Voor het libellenonderzoek zijn in 2003 en 2006 in de maanden van mei tot en met september

de wateren vier maal bezocht. Tijdens deze veldbezoeken zijn per waterlocatie de waargenomen soorten genoteerd, is een globale schatting gemaakt van het aantal op dat moment waar te nemen imago's en zijn gegevens over voortplanting genoteerd (aantal waar te nemen paringen en tandems, eiafzetting en/of vers uitgeslopen imago's). Vaak werden met behulp van een vliedernet een of meerdere individuen gevangen om de determinatie te controleren.

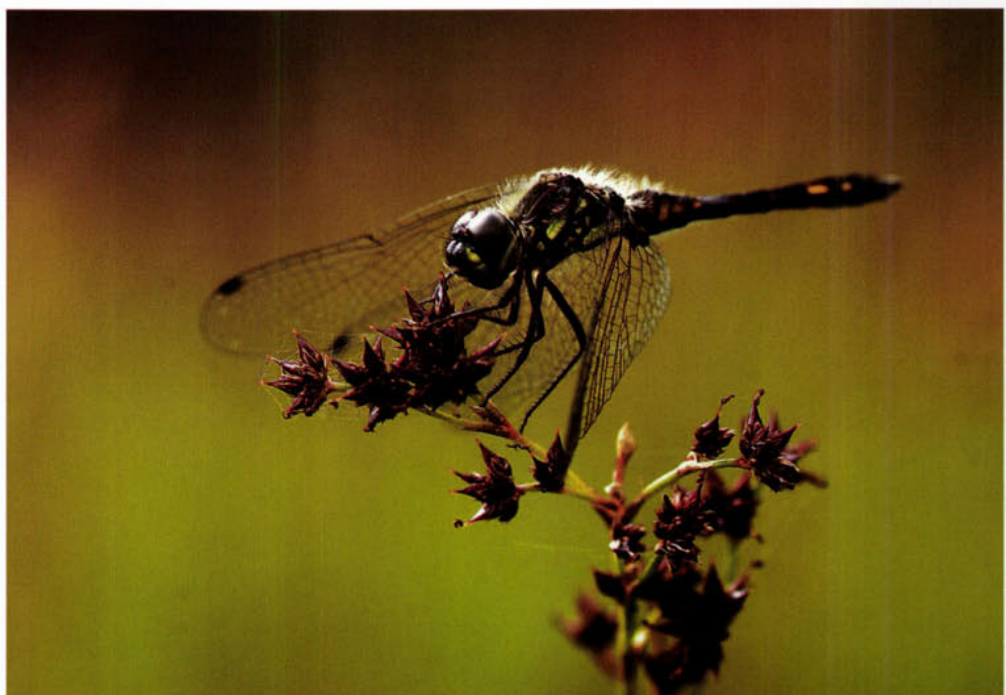
RESULTATEN

Algemene soorten

De Watersnuffel (*Enallagma cyathigerum*) en het Lantaarntje (*Ischnura elegans*) zijn in dit gebied algemeen en zeer talrijk. Beide soorten zijn gedurende het gehele libellenseizoen waar te nemen bij alle onderzochte wateren. Ze stellen weinig eisen aan hun voortplantingsgebied en kunnen in veel verschillende leefgebieden worden aangetroffen. Dit geldt ook voor soorten als Azuurwaterjuffer (*Coenagrion puella*), Grote keizerlibel (*Anax imperator*), Gewone oeverlibel (*Orthetrum cancellatum*), Paardenbijter (*Aeshna mixta*) en Bruinrode heidelibel (*Sympetrum striolatum*). Een aantal soorten stelt extra eisen, zoals Gewone pantserjuffer (*Lestes sponsa*), Houtpantserjuffer (*Lestes viridis*) en Viervlek (*Libellula quadrimaculata*) die watervegetatie of een rijke oeverbegroeiing met houtachtige gewassen op prijs stellen, of de Bloedrode heidelibel (*Sympetrum sanguineum*) die vooral voorkomt bij wateren met een verlandingszone. De Platbuik (*Libellula depressa*) is juist een soort die bij voorkeur vegetatiearme situaties preferert en de Zwarte heidelibel (*Sympetrum danae*) [figuur 3] is algemeen bij vennen. Van een groot aantal van deze algemene soorten kon voortplanting of voortplantingsgedrag worden vastgesteld [tabel 1]

FIGUUR 3

*De Zwarte heidelibel (*Sympetrum danae*) is algemeen voorkomend bij het Zwart Water en de Venkoelen*

Nederlandse naam		Wetenschappelijke naam		Venkoelen		Graslanden	
		2003	2006	2003	2006		
Waterjuffers		Zygoptera					
1	Weidebeekjuffer	<i>Calopteryx splendens</i>			○		
2	Kanaaljuffer	<i>Cercion lindenii</i>	⊙	○			
3	Koraaljuffer	<i>Ceriagrion tenellum</i>	○	●		●	
4	Azuurwaterjuffer	<i>Coenagrion puella</i>		⊙	○	⊙	
5	Watersnuffel	<i>Enallagma cyathigerum</i>	⊙	●	⊙	●	
6	Grote roodoogjuffer	<i>Erythromma najas</i>		○		○	
7	Kleine roodoogjuffer	<i>Erythromma viridulum</i>			⊙		
8	Lantaantje	<i>Ischnura elegans</i>	⊙	⊙	⊙	●	
9	Tengere grasjuffer	<i>Ischnura pumilio</i>			⊙	○	
10	Zwervende pantserjuffer	<i>Lestes barbarus</i>			○	○	
11	Gewone pantserjuffer	<i>Lestes sponsa</i>	○	⊙	⊙	○	
12	Tengere pantserjuffer	<i>Lestes virens</i>			⊙	○	
13	Houtpantserjuffer	<i>Lestes viridis</i>	⊙	○	⊙	⊙	
14	Vuurjuffer	<i>Pyrrhosoma nymphula</i>			⊙		
Glazenmakers		Anisoptera					
15	Venglazenmaker	<i>Aeshna juncea</i>	○				
16	Paardenbijter	<i>Aeshna mixta</i>	⊙	○	○		
17	Grote keizerlibel	<i>Anax imperator</i>	⊙	○	⊙	⊙	
18	Smaragdlibel	<i>Cordulia aenea</i>		○		○	
19	Vuurlibel	<i>Crocothemis erythraea</i>		○	○	○	
20	Platbuik	<i>Libellula depressa</i>		⊙	○	○	
21	Viervlek	<i>Libellula quadrimaculata</i>	○	●	○	⊙	
22	Gewone oeverlibel	<i>Orthemtrum cancellatum</i>	⊙	●	○	●	
23	Zwarte heidelibel	<i>Sympetrum danae</i>	⊙	⊙	○	○	
24	Geelvlekheidelibel	<i>Sympetrum flaveolum</i>	○				
25	Zwervende heidelibel	<i>Sympetrum fonscolombii</i>					
26	Zuidelijke heidelibel	<i>Sympetrum meridionale</i>		○			
27	Bloedrode heidelibel	<i>Sympetrum sanguineum</i>	⊙	⊙	○	○	
28	Bruinrode heidelibel	<i>Sympetrum striolatum</i>	●	○	●	●	
29	Steenrode heidelibel	<i>Sympetrum vulgatum</i>		●	⊙	○	
			15	20	21	21	

TABEL 1

De waargenomen libellensoorten in het natuurgebied Zwart Water in 2003 en 2006, onderverdeeld in de Venkoelen en de schrale graslanden ten oosten van de Venkoelen. ○: soort waargenomen; ⊙: soort waargenomen, inclusief tandems en/of eiafzetz, ●: soort waargenomen inclusief larvenhuidjes en/of vers uitgeslopen exemplaren.

Een aantal poelen zijn na 2003 aangelegd en ingericht. Fijnbladige waterplanten zijn daardoor momenteel weinig voorhanden. De verwachting is dat deze soort in de nabije toekomst, nadat een aantal poelen weer meer begroeid zijn geraakt, weer is aan te treffen. In de Venkoelen is in 2006 wel een grote populatie van minimaal 100 exemplaren aangetroffen van de Grote roodoogjuffer (*Erythromma najas*). De soort lijkt juist de grote wateren met drijvende waterplanten te verkiezen (VAN DER WEIDE, 2002b). In de zuidoosthoek van de Venkoelen is dit biotoop ruimschoots beschikbaar. Drie jaar na het pionierstadium van de Venkoelen, waarin de plas zich in 2003 bevond, is voor deze soort het biotoop hier sterk verbeterd.

Van een aantal soorten is niet geheel duidelijk wat de status in het Zwart Water is. Het gaat om Zwervende pantserjuffer (*Lestes barbarus*), Smaragdlibel (*Cordulia aenea*) en Vuurlibel (*Crocothemis erythraea*). Van de Kanaaljuffer (*Cercion lindenii*), Vuurjuffer (*Pyrrhosoma nymphula*), Tengere pantserjuffer (*Lestes virens*) en Steenrode heidelibel (*Sympetrum vulgatum*) zijn tandems, eiafzettende dieren en vers uitgeslopen exemplaren aangetroffen [tabel 1]. Deze soorten zijn in het Zwart Water met een kleine en mogelijk tijdelijke populatie aanwezig.

De Koraaljuffer (*Ceriagrion tenellum*) [figuur 4] heeft in enkele jaren een enorme groei doorgemaakt: in 2003 werd de soort slechts sporadisch gezien en in 2006 wordt de populatie geschat op minimaal 250 exemplaren en werd voortplanting vastgesteld. Mogelijk dat de populatie van nature aanwezig was, maar mogelijk dat kolonisatie heeft plaatsgevonden vanuit het nabijgelegen natuurgebied de Ravenvennen.

Zeldzame soorten

In tegenstelling tot de Koraaljuffer is de Tengere grasjuffer (*Ischnura pumilio*) in aantal afgenomen. In 2003 werden enkele tientallen exemplaren vastgesteld, in 2006 konden op één dag maximaal drie exemplaren worden aangetoond. De Tengere grasjuffer is een typische pioniersoort van ondiepe wateren met een open vegetatiestructuur (HERMANS, 2002). De soort komt voor in de schrale graslanden ten oosten van de Venkoelen. Het typische pioniersbiotoop lijkt er nog voldoende aanwezig te zijn. Indien in de toekomst dit pioniersstadium in het gebied verdwijnt, zal de soort zich hier waarschijnlijk niet kunnen handhaven.

Van de Kleine roodoogjuffer (*Erythromma viridulum*) werden in 2003 in twee poelen in de schrale graslanden ten oosten van de Venkoelen twee mannetjes en één tandem waargenomen. De soort werd in 2006 niet meer aangetroffen. Voor deze weinig kritische soort is onder andere de aanwezigheid van fijnbladige wa-

Zwerwers

Een opmerkelijke libellenwaarneming van het Zwart Water betreft twee mannetjes van de Zuidelijke heidelibel (*Sympetrum meridionale*) bij de Venkoelen op zaterdag 29 juli 2006. Dit is een soort die voorheen nooit in Limburg was waargenomen (HEULIGERS & VAN BUGGENUM, 2006). Op diezelfde dag werd nog een andere bijzondere soort aangetroffen, de Zwervende heidelibel (*Sympetrum fonscolombii*). Ongetwijfeld hebben de warme en droge weersomstandigheden van deze maand hieraan bijgedragen. Beide soorten hebben hun hoofdverspreidingsgebied in het centrale en zuidelijke deel van Europa. Zij behoren voor de libellenfauna van het Zwart Water tot de categorie zwerwers, libellensoorten die min of meer toevallig in een gebied terechtkomen of slechts een enkele keer worden aangetroffen. Dit geldt ook voor de incidentele waarnemingen van Weidebeekjuffer (*Calopteryx splendens*), Venglazenmaker (*Aeshna juncea*) en Geelvlekheidelibel (*Sympetrum flaveolum*) [tabel 1].

DISCUSSIE

In 2003 en 2006 is het Zwart Water intensief onderzocht op het voorkomen van libellen. Dit heeft in totaal een lijst opgeleverd van

FIGUUR 4

De Koraaljuffer (*Ceriagrion tenellum*) kende in een klein aantal jaren een spectaculaire toename in de Venkoelen (foto: H. Heijligers).

bekend: de vroegere functie van het gebied voor libellen is daardoor helaas onbekend (HERMANS *et al.*, 2004).

Het gebied kende in 2006 een aantal bijzondere waarnemingen van de Zuidelijke en Zwervende heidelibel, maar deze soorten kunnen enkel als zwerfer gezien worden. Naast een groot aantal algemene soorten komen wat zeldzamere en meer typische vensoorten voor als Tengere pantserjuffer, Koraaljuffer, Vuurlibel en Tengere grasjuffer. De Tengere pantserjuffer is de enige aange troffen Rode lijstsoort (WASSCHER, 1999). Doordat de Venkoelen recentelijk is uitgebaggerd en de ontwikkeling van de schrale graslanden, inclusief de aangelegde poelen, nog volop in ontwikkeling is, kan dit voor de flora en fauna nieuwe kansen bieden. Een goede reden om het Zwart Water in de toekomst nauwlettend te volgen.

Summary

THE ZWARTWATER AND VENKOELEN AREA A new dragonfly location?

In 2003 and 2006, the Zwart Water and Venkoelen nature reserve in the Dutch province of Limburg was surveyed for the presence of dragonflies. No historic data on dragonflies are known for this area.

The Venkoelen is a former meander of the river Meuse near the town of Venlo. Its water quality improved after 2001, when the meander was dredged. As a result, the present fen margins are interesting biotopes for dragonflies. The survey showed that the Small red damsel (*Ceriagrion tennellum*) had increased from some individuals to more than 250, although the Small bluetail (*Ischnura pumilio*) had almost disappeared. A total of 29 species of dragonfly were discovered, including interesting species like Broad scarlet (*Crocothemis erythraea*) and Small spreadwing (*Lestes virens*). In 2006, two further species of dragonfly appeared in the area: Red-veined darter (*Sympetrum fon-*

meridionale). The Southern darter is a new dragonfly for the province, as it had never been recorded there until 2006.

In view of the recent cleaning up of the area, it is expected to become an interesting location for dragonflies.

Literatuur

- HEIJLIGERS, H.W.G. & H.J.M. VAN BLUGGENUM, 2006. De Zuidelijke heidelibel, een nieuwe soort voor Limburg. *Natuurhistorisch Maandblad* 96 (10):225-227.
- HEIJLIGERS, H.W.G., 2005. Het Zwart Water en Venkoelen. Een inventarisatie van amfibieën, libellen en vleermuizen in 2003. Stichting Natuurprojectenbureau 'De Lierleif', Roermond.
- HERMANS, J., 2002. *Ischnura pumilio* Tengere grasjuffer. In: Nederlandse Vereniging voor Libellenstudie. *De Nederlandse libellen (Odonata)*. Nederlandse Fauna 4. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis/KNNV Uitgeverij/European Invertebrate Survey-Nederland, Leiden: 220-223.
- HERMANS, J.T., R.W. AKKERMANS, F. MERTENS, J. VAN DER WEELE & H.W.G. HEIJLIGERS, 2004. *Werkatlas Libellen*

2003. Stichting Natuurpublicaties Limburg, Roermond.

- HOOGVELD, J. & R. GERATS, 2005. Het Zwartwater. Een voorbeeld van een verdrogingsbestrijdingsproject. *Natuurhistorisch Maandblad* 95 (11):216-221.
- STAAL, E. & A. OVAA, 2006. *Uit en Thuisboek*. Handboek voor de natuurgebieden van Het Limburgs Landschap. Stichting het Limburgs Landschap, Arden.
- WASSCHER, M., 1999. Bedreigde en kwetsbare libellen in Nederland (Odonata). Basisrapport met voorstel voor de Rode lijst. Stichting European Invertebrate Survey-Nederland, Leiden.
- WEIDE, VAN DER, M., 2002a. *Erythromma viridulum* Kleine roodoogjuffer. In: Nederlandse Vereniging voor Libellenstudie. *De Nederlandse libellen (Odonata)*. Nederlandse Fauna 4. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis/KNNV Uitgeverij/European Invertebrate Survey-Nederland, Leiden: 202-204.
- WEIDE, VAN DER, M., 2002b. *Erythromma najos* Grote roodoogjuffer. In: Nederlandse Vereniging voor Libellenstudie. *De Nederlandse libellen (Odonata)*. Nederlandse Fauna 4. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis/KNNV Uitgeverij/European Invertebrate Survey-Nederland, Leiden: 198-